

SAMEN

Voor Adam, Hanna, Hans-Silas, Maissa, Nora, Olivia en Raffael

Minouche Shafik

SAMEN

**Een nieuw sociaal contract
voor de 21e eeuw**

Nieuw Amsterdam

Vertaling Rob Hartmans

© 2021 Minouche Shafik

Oorspronkelijke titel *What We Owe Each Other:
A New Social Contract*

Oorspronkelijke uitgever The Bodley Head

© 2021 Nederlandse vertaling Rob Hartmans /
Nieuw Amsterdam

Alle rechten voorbehouden

Tekstredactie Marianne Tieleman

Correctie René de Graaff

Register en lay-out Yulia Knol

Ontwerp omslag Rouwhorst + Van Roon

Omslagbeeld iStockphoto

Foto auteur Nigel Stead

NUR 740

ISBN 978 90 468 2679 9

www.nieuwamsterdam.nl

INHOUD

Voorwoord	7
1 Wat is het sociaal contract?	15
2 Kinderen	43
3 Onderwijs	62
4 Gezondheid	85
5 Werk	109
6 Ouderen	134
7 Generaties	158
8 Een nieuw sociaal contract	178
Dankwoord	207
Noten	209
Verantwoording illustraties	257
Register	261

VOORWOORD

‘Alles valt uiteen; het midden houdt geen stand (...) nu zal de openbaring toch dichtbij zijn (...).’ Dit schreef W.B. Yeats kort na de gruwelen van de Eerste Wereldoorlog, terwijl zijn zwangere vrouw doodziek was als gevolg van de Spaanse griepandemie van 1918-1919. De woorden ‘alles valt uiteen’ werden in 2016 veel vaker geciteerd dan in de jaren daarvoor.¹ Het gedicht van Yeats roept een onheilspellend gevoel op, het idee dat verandering onvermijdelijk is. De afgelopen jaren waren we getuige van de economische nasleep van de financiële crisis van 2008, groeiende politieke verdeeldheid, milieudemonstraties en de coronapandemie. Periodes van grote instabiliteit kunnen leiden tot een radicale herordering van onze samenlevingen. Hoe zo’n herordering eruitziet, hangt af van de instituties, de leiders die aan de macht zijn en welke ideeën opkomen.²

In deze jaren heb ik gezien hoe veel aannames verdwenen en hoe de instituties en normen die mijn wereld hebben gevormd steeds meer uiteenvielen. Vijfentwintig jaar lang was ik werkzaam in de internationale ontwikkelingssamenwerking en was ik er ooggetuige van hoe armoedebestrijdingsprogramma’s resulteerden in enorme verbetering van het dagelijks leven van veel mensen. Mensen hebben het echt nog nooit zo goed gehad. Niettemin zijn in grote delen van de wereld de burgers teleurgesteld, wat tot uitdrukking kwam in de politiek, de media en het publieke debat. De toenemende woede en bezorgdheid hebben te maken met het feit dat mensen zich onzekerder voelen en niet beschikken over de middelen om hun toekomst vorm te geven. Ook de steun voor het systeem van internationale samenwerking dat sinds de Tweede Wereldoorlog bestond, en waarin ik een groot deel van mijn carrière heb gewerkt, brokkelt af nu nationalisme en protectionisme sterker worden.

De pandemie van 2020 maakte de contouren van dit alles scherper. De gevaren waaraan de armen, de mensen zonder vast arbeidscontract of zonder toegang tot gezondheidszorg werden blootgelegd. Hoe sterk onze onderlinge afhankelijkheid is, bleek toen duidelijk werd dat de mensen met ‘vitale beroepen’ veelal tot de laagst betaalden behoren, zonder wie onze samenlevingen niet kunnen functioneren. Zonder bankiers en advocaten konden we wel overleven, maar winkeliers, verpleegkundigen en beveiligers bleken onmisbaar. De pandemie maakte duidelijk hoe sterk we van elkaar afhankelijk zijn, niet alleen om te overleven maar ook om ons op een maatschappelijk verantwoorde wijze te gedragen.

Crisismomenten bieden ook kansen. Sommige crises leiden tot beslissingen die de samenleving ten goede veranderen, zoals de New Deal, die werd ingevoerd om de gevolgen te bestrijden van de Grote Depressie, of de internationale rechtsorde die na de Tweede Wereldoorlog ontstond. Andere crises veroorzaakten nieuwe problemen, zoals de inadequate reactie op de Eerste Wereldoorlog of de financiële crisis van 2008 en de populistische reactie die daarop volgde. Wat de gevolgen van de coronapandemie zullen zijn moeten we nog afwachten. Of deze leidt tot verbeteringen of niet hangt af van de vraag of er alternatieve ideeën voorhanden zijn en welke de politiek daar dan uitpikt.³ Na veel lezen, luisteren, denken en praten kwam ik erachter dat het idee van een sociaal contract – het beleid en de normen die ervoor zorgen hoe we in een samenleving met elkaar omgaan – een nuttig begrip was om alternatieve oplossingen voor de problemen waarmee we geconfronteerd worden te omschrijven en te begrijpen.

In de loop der jaren zijn veel ideeën die ons denken over sociale contracten gevormd hebben bedacht in de London School of Economics and Political Science (LSE), waarvan ik momenteel directeur ben. Er bestaat daar een lange traditie van nadenken over de relatie tussen economie en samenleving, om te beginnen met de oprichters van de Fabian Society* en de LSE, Beatrice en Sidney Webb. Beatrice verzamelde jarenlang statistische gegevens in de armste delen van Londen en zag met eigen ogen welke gevolgen

* De Fabian Society, opgericht in 1884, was een denktank van pragmatische en democratisch gezinde socialistische leden die aandrong op concrete hervormingen ter verbetering van het lot van de arbeiders. In 1895 stichtte deze groep de LSE (vert.).

armoede had. Als lid van de in 1909 ingestelde Royal Commission of the Poor Laws schreef ze een minderheidsrapport dat afweek van het officiële rapport van deze commissie. Hierin leverde ze scherpe kritiek op het hardvochtige systeem van ‘werkhuizen’, waar armen te werk werden gesteld, en de wijze waarop de regering de armoede bestreed. Deze aanpak beperkte zich tot symptoombestrijding en deed nauwelijks iets aan de structurele armoede. In haar rapport pleitte Beatrice Webb ervoor dat een nieuw sociaal contract voor Groot-Brittannië ‘zou zorgen voor een nationaal minimum van beschaafd leven (...) toegankelijk voor iedereen, voor beide seksen en alle klassen, waarmee we doelen op voldoende voeding en onderwijs op jonge leeftijd, een menswaardig loon voor hen die gezond van lijf en leden zijn, gezondheidszorg als men ziek is, en een bescheiden maar zeker inkomen als men gehandicapt of oud is’.⁴ Meer dan honderd jaar later is dat in de meeste landen ter wereld nog steeds iets waarnaar gestreefd moet worden.

Haar argumenten kwamen ook naar voren in het bijzonder invloedrijke rapport dat werd opgesteld door William Beveridge (tussen 1919 en 1937 directeur van de LSE) en dat de blauwdruk vormde voor de Britse verzorgingsstaat. Onderdeel hiervan waren de National Health Service en de invoering van minimumloon, werkloosheidsuitkeringen en pensioenen. Het Beveridge Report (1942) was revolutionair en van dit regeringsdocument werden meer exemplaren verkocht dan ooit. Mensen stonden in de rij om een exemplaar te bemachtigen, zodat ze deze fundamentele tekst over de rechten en verantwoordelijkheden van Britse burgers zelf konden lezen. Veel voorstellen uit het rapport werden uitgevoerd door de Labourregering van Clement Attlee (1945-1951). Attlee was zelf docent geweest aan de LSE en had onmiddellijk na de Tweede Wereldoorlog de verkiezingen gewonnen door onder meer de ideeën uit het Beveridge Report te propageren. Hoewel de Webbs en Beveridge zich primair bezighielden met Groot-Brittannië hadden hun ideeën grote invloed in de rest van Europa en in grote delen van de postkoloniale wereld, vooral in India, Pakistan, Oost-Azië, Afrika en het Midden-Oosten.⁵

De LSE speelde eveneens een rol bij de volgende herordening van de samenleving, toen Friedrich Hayek *The Road to Serfdom* (1944) publiceerde. Hayek was een Oostenrijkse econoom die in 1931 docent aan de LSE was ge-

worden en in 1974 de Nobelprijs voor Economie zou krijgen. Hij was van mening dat de sterk interveniërende staat die door Beveridge werd bepleit tot een totalitaire samenleving zou leiden. Met zijn nadruk op individuele vrijheid en de efficiëntie van markten legde hij de grondslagen voor een klassiek economisch liberalisme. Hayek nam in 1950 ontslag bij de LSE en ging doceren aan de universiteit van Chicago, waar zijn ideeën invloed uitoefenden op Milton Friedman en de basis legden voor wat later bekend werd als de ‘Chicago School’ in de economie, die sterk pleitte voor liberalisme en een *laissez-faire*-economie. Margaret Thatcher en Ronald Reagan verklaarden beiden dat ze wat betreft hun politieke filosofie en hun nadruk op individualisme en vrije markten sterk door Hayek waren beïnvloed.⁶ Hayek had bovendien ook enorme invloed in Midden- en Oost-Europa, waar zijn boeken veel werden gelezen door de dissidenten die hadden bijgedragen aan de ineenstorting van de Sovjet-Unie.

De hieropvolgende beweging van de Derde Weg was een poging om een alternatief te bieden voor zowel de interventionistische staat van de Fabians als het *laissez-faire*-liberalisme van Hayek. Veel ideeën over hoe markten gebruikt kunnen worden om meer egalitaire doelstellingen te verwezenlijken zijn ontwikkeld aan de LSE. Anthony Giddens, tussen 1997 en 2003 directeur van de LSE, publiceerde in 1998 *The Third Way*.⁷ Deze denkbeelden werden overgenomen door sociaaldemocratische politici over de hele wereld, onder wie Bill Clinton in de vs, Tony Blair in Groot-Brittannië, Luiz Inácio Lula da Silva in Brazilië, Gerhard Schröder in Duitsland, Thabo Mbeki in Zuid-Afrika en vele anderen. De Grote Recessie van 2008 betekende sterk verminderde steun voor de Derde Weg, die in de nasleep van de financiële crisis aan geloofwaardigheid inboette, waardoor over de hele wereld centristische leiders in toenemende mate werden vervangen door populistten.

En zo zijn we inmiddels weer toe aan een nieuw paradigma. Fundamentele veranderingen in de technologie en demografie stellen oude structuren op de proef. De klimaatcrisis, de pandemie en de onvermijdelijke economische gevolgen daarvan maken duidelijk dat ons huidige sociaal contract niet meer werkt. Dit boek is een poging om de onderliggende oorzaken van deze problemen te onderzoeken en, belangrijker, een alternatieve visie te geven op hoe een sociaal contract dat geschikt is voor de eenentwintigste

eeuw eruit zou kunnen zien. Het is geen blauwdruk, maar naar ik hoop een bescheiden bijdrage om het debat te voeden en een richting aan te geven voor de politiek van de toekomst.

Ik heb in dit boek veel hooi op mijn vork genomen en probeer heel veel onderwerpen te behandelen vanuit een mondiaal perspectief, en sommige lezers zullen bij de vele punten die ik behandel met uitzonderingen kunnen komen. Ik leun zwaar op academisch onderzoek uit peer-reviewed tijdschriften en op meta-analyses: samenvattingen van honderden afzonderlijke onderzoeken. De bronnen van dit technische materiaal zijn in de noten te vinden. Ik geloof heel sterk in bewijzen, de waarde van deskundig onderzoek en het belang van een grondig debat, maar ik geef ook mijn eigen oordeel over deze literatuur. Ik wil laten zien wat zij ons leert over hoe de verschillende landen antwoorden formuleren op de vraag wat wij als samenleving aan elkaar verschuldigd zijn.

Deze oordelen zijn onvermijdelijk geworteld in mijn persoonlijke ervaringen met familie, onderwijs, werk en de invloed van de samenleving en de staat. Mijn belangstelling voor economie ontstond uit de wens om de architectuur van kansen en mogelijkheden in de samenleving te begrijpen. Als kind bezocht ik het Egyptische dorpje waar de familie van mijn moeder woonde en zag daar meisjes die even oud waren als ik, maar die niet naar school konden en hard moesten werken op het land. Zij hadden weinig te zeggen over met wie ze zouden trouwen en hoeveel kinderen ze zouden krijgen. Het leek zo willekeurig en onrechtvaardig dat ik kansen had die zij niet hadden, ik had immers gemakkelijk net zo kunnen zijn als zij, en zij als ik. Deze kansen veranderden radicaal toen het grootste deel van de grond en het bezit van mijn familie in de jaren zestig van de vorige eeuw werd generationaliseerd door de Egyptische staat en wij naar de Verenigde Staten emigreerden, waar mijn vader had gestudeerd.

Voor mijn vader, die een doctorsbul in de chemie had en verder weinig, was onderwijs de enige weg naar succes. ‘Ze kunnen alles van je afpakken, behalve je opleiding’ was zijn vaak herhaalde adagium. Tijdens de onrust en spanningen van de desegregatie in het zuiden van de vs waren onze kansen op goed onderwijs echter beperkt. Ik ging met de bus naar meer scholen dan ik me kan herinneren. Op sommige scholen werkten bevlogen leerkrachten, op andere was het puur een kwestie van overleven. Mijn red-

ding waren de plaatselijke bibliotheken, waar mijn moeder me trouw elk weekend mee naartoe nam. Ik had bij verschillende bibliotheken een abonnement, zodat ik elke week zo veel mogelijk boeken kon lenen. Thuis op de bank bracht ik met die boeken ontelbare uren door en ontdekte zo de wereld.

Na het beklimmen van de onderwijsladder leidde mijn nieuwsgierigheid naar de kansenarchitectuur naar een carrière in de economie en de ontwikkelingssamenwerking bij onder meer de Wereldbank, het Britse ministerie voor Ontwikkelingssamenwerking, het Internationale Monetaire Fonds en de Bank of England. Ik ben dol op universiteiten en heb daar jaren doorgebracht, maar het grootste deel van mijn carrière bracht ik door in de loopgraven van de beleidsvorming. Wat misschien wat ongebruikelijk is, is dat ik dat in een groot aantal landen heb gedaan. Van enkele van de armste landen ter wereld, zoals Zuid-Soedan en Bangladesh, tot een rijk land als Groot-Brittannië en de Europese Unie. Ook heb ik gewerkt met politici van uiteenlopende politieke signatuur. In Groot-Brittannië was ik hoogste departementsambtenaar onder zowel een Labourregering als onder een coalitiekabinet van Conservatieven en Liberaal-Democraten. In mijn jaren bij de Wereldbank en het IMF heb ik met honderden politici van elke mogelijke politieke kleur gewerkt. Mijn perspectief is dus dat van iemand die politiek en beleidsvorming heeft bestudeerd, maar daarin ook praktijkervaring heeft, en hiervan is dit boek doordrongen.

Na 25 jaar gewerkt te hebben in internationale economische instellingen heb ik gezien hoe belangrijk het is dat landen hun uiteenlopende ervaringen delen. Uiteraard heeft elk land zijn eigen karakteristieken, vooral als het in het sociaal contract gaat om de verhouding tussen het individuele en het collectieve. Een land als de vs bijvoorbeeld legt veel meer nadruk op individuele vrijheid, Aziatische samenlevingen geven over het algemeen meer prioriteit aan collectieve belangen dan aan individuele voorkeuren. Europa bevindt zich min of meer in het midden en probeert een evenwicht te vinden tussen individuele vrijheid en collectieve belangen. Achter elk van deze generalisaties schuilt een groot aantal uitzonderingen en voorbeelden die ons kunnen leren hoe we in verschillende contexten tot oplossingen kunnen komen. Er bestaat zelden slechts één juist antwoord, maar vaker zijn er verschillende opties en compromissen mogelijk, waarbij de verschillende

VOORWOORD

kosten en voordelen een weerspiegeling vormen van verschillende waarde-oordelen.

Naast aandacht voor mondiale problemen en een oplossingsgerichte aanpak heb ik ook geprobeerd een persoonlijk boek te schrijven. Voor mij gaat het bij de voorwaarden van het sociaal contract niet om een of andere abstracte exercitie die alleen interessant is voor technocraten en dossiertijgers. Politieke beslissingen met betrekking tot de organisatie van het onderwijs of de financiering van de gezondheidszorg of wat er gebeurt wanneer je je baan verliest, hebben enorme consequenties voor iedereen. Zij bepalen het verschil tussen het leven dat ik heb geleid en dat van die meisjes in het dorp. Dat is waarom dit boek is opgebouwd rond de levensfasen die de meesten van ons doormaken – het opvoeden van kinderen, naar school gaan, ziek worden, werk vinden en oud worden. Ik hoop dat dit perspectief deze belangrijke kwesties toegankelijk maakt en ons aanmoedigt om over deze essentiële kwesties een mening te vormen.

WAT IS HET SOCIAAL CONTRACT?

De samenleving is alles. Velen van ons leven in de veronderstelling dat we selfmade en zelfvoorzienend zijn. Sommigen bedanken misschien hun familie voor het lot dat hun in de loterij van het leven ten deel is gevallen (of verwijten hun dat), maar zelden denken we na over de grotere machten die ons leven bepalen – het land waar we toevallig zijn geboren, de sociale denkbeelden die in een bepaalde periode overheersen, de instituties die onze economie en politiek reguleren, en de willekeur van het simpelweg mazzel hebben. Deze algemene factoren bepalen het soort samenleving waarin we leven en zijn van doorslaggevend belang voor ons bestaan.

Neem bijvoorbeeld een leven waarin de samenleving een zeer geringe rol speelt. In 2004 bracht ik een tijd door bij een Ecuadoraanse familie die in het Amazonewoud leeft. Antonia, mijn gastvrouw, had twaalf kinderen en haar oudste dochter stond op het punt te bevallen van haar eerste kleinkind. Ze woonden aan de rand van het regenwoud, zonder wegen, elektriciteit, stromend water en sanitaire voorzieningen. Er was een school, maar die was zo ver weg dat de kinderen er slechts af en toe heen gingen. Antonia had echter een opleiding als wijkverpleegster en stond in radiocontact met een arts in de dichtstbijzijnde stad die haar en anderen kon adviseren. Los van deze dienstverlening (mogelijk gemaakt door een hulporganisatie) waren zij en haar man volledig op zichzelf aangewezen. Ze haalden hun voedsel uit het woud en leerden hun kinderen zelf hoe ze in deze omgeving moesten overleven. In het zeldzame geval dat ze iets nodig hadden wat ze zelf niet konden vinden of maken (bijvoorbeeld een kookpot), zochten ze in de Amazone naar gouddeeltjes, die ze, na een lan-

ge tocht per kano, op een markt konden ruilen tegen de gewenste goederen.

Dit lijkt misschien een vergezocht en bijzonder extreem voorbeeld, maar het herinnert ons eraan hoe gewend we zijn aan dingen die het gevolg zijn van het feit dat we met z'n allen deel uitmaken van een samenleving: infrastructuur, toegankelijk onderwijs en gezondheidszorg, wetten die de markten reguleren waar we een inkomen kunnen verdienen en toegang hebben tot goederen en diensten. Antonia en haar dochter beloofden de baby Minouche te noemen, wat ik als een grote eer beschouwde. Ik vraag me vaak af wat voor soort leven die andere Minouche zal hebben doordat ze in een totaal andere samenleving is geboren.

De wijze waarop een samenleving is georganiseerd heeft diepgaande consequenties voor de levens van de mensen die er deel van uitmaken en het soort kansen dat ze krijgen. Dit bepaalt niet alleen hun materiële omstandigheden, maar ook hun welzijn, relaties en vooruitzichten. De structuur van een samenleving wordt bepaald door instituties als het politieke en juridische systeem, de economie en de wijze waarop het gezins- en gemeenschapsleven zijn georganiseerd.¹ Alle samenlevingen kiezen ervoor om sommige dingen aan het individu over te laten, terwijl andere zaken collectief geregeld worden. De normen en regels die bepalen hoe deze collectieve instituties werken, vormen tezamen dat wat ik het sociaal contract zal noemen, dat volgens mij de belangrijkste bepalende factor is voor het soort leven dat we leiden. Omdat dit zo belangrijk is, en omdat de meeste mensen niet zo eenvoudig afscheid kunnen nemen van hun samenleving, moet het sociaal contract de instemming hebben van de meerderheid van de bevolking en moet er, aangezien de omstandigheden veranderen, periodiek opnieuw over onderhandeld worden.

We leven in een tijd waarin in veel samenlevingen talloze mensen teleurgesteld zijn in het sociaal contract en het leven dat dit hun te bieden heeft. En dit ondanks de enorme materiële vooruitgang die de wereld de afgelopen vijftig jaar heeft gezien.² Uit onderzoek blijkt dat in de Verenigde Staten, China, India en verschillende ontwikkelingslanden vier van de vijf mensen van mening zijn dat 'het systeem' voor hen niet werkt.³ In veel hoogontwikkelde landen geloven de meeste mensen niet langer dat hun kinderen het beter zullen hebben dan zichzelf. In de ontwikkelingslanden is het verlangen naar onderwijs, gezondheidszorg en werk vaak veel groter

dan het vermogen van de samenleving om hierin te voorzien. En overal ter wereld zijn werknemers bang om door onvoldoende scholing of als gevolg van automatisering hun inkomen te verliezen.

Deze onvrede neemt verschillende vormen aan. In agrarische gebieden en kleine steden zijn er mensen die vinden dat er onevenredig veel aandacht en geld naar de grote steden gaat. In sommige landen heeft de autochtone bevolking het gevoel dat immigranten haar samenleving veranderen en profiteren van voorzieningen waarvoor zij betaald heeft. Sommige leden van etnische groepen die ooit dominant waren, storen zich aan andere groepen die gelijke rechten opeisen. Sommige mannen voelen zich bedreigd door mondig geworden vrouwen en emancipatiebeleid dat voor henzelf nadelig uitpakt. Een deel van de jeugd is steeds kritischer over de ouderen, die in hun ogen de kosten van de gezondheidszorg en pensioenvoorzieningen steeds verder opjagen, waardoor latere generaties worden opgezadeld met grote schulden en een verwoest milieu. Sommige ouderen zijn van mening dat jongeren onvoldoende dankbaar zijn voor de offers die zij hebben gebracht.

Dit boek probeert om door middel van de lens van het sociaal contract zicht te krijgen op de fundamentele oorzaken van deze onvrede. Deze benadering houdt rekening met het grote belang van verwachtingen en wederkerigheid, met de efficiëntie en waarde van collectieve voorzieningen en het spreiden van risico's, en met het feit dat we, als we niet willen dat het onderling vertrouwen waarop burgerschap en samenleving zijn gebaseerd afbrokkelt, ons moeten aanpassen aan een veranderende wereld. Hoeveel is een samenleving verschuldigd aan een individu, en wat is een individu omgekeerd verschuldigd aan de samenleving? En in hoeverre moeten, in een tijd van snelle veranderingen, deze wederzijdse verplichtingen worden aangepast? De antwoorden op deze vragen vormen de kern van de oplossingen voor de politieke, economische en maatschappelijke uitdagingen waarmee de wereld vandaag de dag wordt geconfronteerd.

Verwachtingen en het sociaal contract

Als we de vraag stellen 'wat zijn we elkaar verschuldigd', wie bedoelen we dan met 'we'? Tegenover wie voelen we wederzijdse verplichtingen? Dit is

een complexe vraag met persoonlijke, culturele en historische dimensies. Ik geef er de voorkeur aan om wederzijdse verplichtingen voor te stellen als concentrische cirkels. In de kern hebben de meesten van ons het gevoel dat onze sterkste verplichtingen onze directe familie en vrienden gelden. Ouders zullen voor hun kinderen grote offers brengen, vrienden zullen heel veel doen om elkaar te helpen. In de volgende kring bevindt zich de gemeenschap waar we deel van uitmaken. Dit is vaak het domein van verenigingen, religieuze genootschappen en de structuren van de wijk en de gemeente waarin we leven. De volgende kring is de natiestaat, waarin we het overige van onze burgerplicht moeten doen: het betalen van belasting, het gehoorzamen van de wet, stemmen, deelnemen aan het openbare leven. In een integratieproject zoals de Europese Unie zijn er pogingen gedaan om een ‘wij-gevoel’ te creëren in een extra cirkel, die bestaat uit de burgers van de natiestaten die deel uitmaken van de Unie. De laatste cirkel is de wereld, waar de verplichtingen wellicht zwakker zijn maar die duidelijker worden wanneer er sprake is van een humanitaire crisis of een mondiale uitdaging als klimaatverandering en internationale solidariteit dus belangrijk wordt.

Iedere dag laveren we tussen wederzijdse verplichtingen en zorgen we voor anderen op een manier die veel verder gaat dan ons beperkte eigenbelang, en dat niet alleen binnen onze families maar ook in onze gemeenschappen en staten. Het duidelijkste voorbeeld is dat we belasting betalen die ten goede komt aan mensen in andere delen van ons land (en soms in andere delen van de wereld) die we nooit zullen ontmoeten. We doen dat omdat we geloven dat we in een eerlijke, goed georganiseerde samenleving een beter leven kunnen leiden. En we zijn bereid om daaraan ons steentje bij te dragen, in ons eigen belang en omwille van de solidariteit met onze medeburgers. In veel landen zijn werkgevers verplicht hun werknemers secundaire arbeidsvoorwaarden te bieden zoals ouderschapsverlof en pensioen, en veel ondernemingen doen daar vrijwillig nog een schepje bovenop. Voor de levering van brandstof en water, voor openbaar vervoer en afvalverwerking zijn we afhankelijk van een publieke infrastructuur waarvan we verwachten dat die voor iedereen beschikbaar is. We verwachten goede scholen en gezondheidszorg en veiligheid op straat, en in ruil daarvoor houden we ons aan de wet. Dit zijn allemaal manieren waarop we een evenwicht zoeken tussen onze individuele wensen en de noodzaak om in een

collectief samen te leven met mensen die we niet kennen. Als we langetermijninvesteringen doen strekt die collectieve solidariteit zich uit tot toekomstige generaties, en wanneer we hulpbronnen opgebruiken waarover die generaties niet meer kunnen beschikken, doen we het tegendeel.

De hele geschiedenis door hebben mensen hun hulpbronnen in wisselende mate gedeeld, om te profiteren van de voordelen en de risico's te beperken die voortkomen uit het leven in grote groepen. Deze voordelen bestaan onder meer uit arbeidsspecialisatie, een gezamenlijke defensie en een gedeelde infrastructuur. Wanneer groepen groter worden – van familie naar dorp naar steden en natiestaten – worden de wederzijdse verplichtingen abstracter en lopen ze vaak via instituties en het politieke proces. In plaats dat we onze familie of gemeenschap iets 'verschuldigd' zijn, nemen onze verplichtingen de vorm aan van solidariteit met medeburgers of plichten ten aanzien van ons land. Zo onderwezen families in het verleden thuis hun kinderen, zorgden ze daar voor de zieken en bekommerden ze zich ook om familieleden zonder werk. Tegenwoordig rekenen de meeste mensen op scholen, medische voorzieningen en (in sommige landen) werkloosheidsuitkeringen die door de staat worden verstrekt. Dat is de reden waarom van productieve volwassenen wordt verwacht dat ze een bijdrage leveren aan het algemeen welzijn. In ruil daarvoor krijgen ze op jonge leeftijd onderwijs en een uitkering als ze ziek, werkloos of oud zijn. De precieze aard van deze verwachtingen varieert al naar gelang de culturele normen, instituties, het beleid en de wetten die bepalen welke rechten en plichten individuen hebben ten opzichte van de samenleving, maar dergelijke verwachtingen bestaan overal.

Omdat deze verwachtingen al bestaan zolang er sprake is van de menselijke samenleving, zijn ze in de loop van de tijd sterk veranderd. Zo lag bijvoorbeeld gedurende het grootste deel van de geschiedenis in vrijwel elke samenleving de verantwoordelijkheid voor de zorg voor kinderen en ouderen bij de vrouwen, terwijl onderwijs, gezondheidszorg en werk voor de volgende generatie over het algemeen een collectieve verantwoordelijkheid was, net als vandaag de dag. In de meeste landen werd ook min of meer verwacht dat de rijkere inwoners de armen in hun gemeenschap een zekere mate van bescherming en ondersteuning boden. De geschiedenis laat zien dat deze vrijwillige benadering van barmhartigheid, die vaak gestimuleerd

werd door religieuze instituties, onvoldoende was en tot zeer ongelijke uitkomsten leidde. Naarmate landen rijker werden, verwachtten burgers in toenemende mate dat de staat de verantwoordelijkheid op zich nam om voor allerlei diensten te zorgen, en dat op een meer billijke en consistente wijze, waarbij de bekostiging geregeld werd via belastingheffing.⁴

Filosofen hebben eeuwenlang gedebatteerd over de vraag hoe vrije individuen konden worden overgehaald om een samenleving te vormen en welke verwachtingen hierbij redelijk en verstandig zouden zijn.⁵ Het was echter tijdens de Verlichting dat dit concept, van vrijwillige wederzijdse afhankelijkheid in ruil voor voordelen die anders onhaalbaar waren, bekend kwam te staan als het sociaal contract. Verschillende denkers kwamen met uiteenlopende invullingen van het sociaal contract, maar aanvankelijk beschreven ze dat allemaal op een wijze die toen gangbaar was: de rechten van individuen binnen een monarchie.

Thomas Hobbes stelde dat mensen, die allemaal gedreven worden door eigenbelang maar ook rationeel zijn, zich vrijwillig dienden te onderwerpen aan een absolute soeverein. Volgens hem was dit de enige zekere manier om te ontkomen aan de ‘natuurlijke toestand van de mens’, waarin het leven ‘eenzaam, armoedig, afstotelijk, beestachtig en kort’ was.⁶ In de ogen van John Locke diende het sociaal contract om het leven, de vrijheden en het welzijn van burgers te beschermen. Dus wanneer de soeverein er niet in slaagde deze rechten te waarborgen, hadden burgers het recht om in opstand te komen en nieuw politiek bestel te creëren.⁷ Bij Jean-Jacques Rousseau stond het behoud van de vrijheid centraal terwijl hij tegelijkertijd erkende dat, als gevolg van het feit dat mensen in toenemende mate van elkaar afhankelijk waren, er compromissen moesten worden gesloten om samenleven in een rechtvaardige maatschappij mogelijk te maken. Volgens hem vereiste het sociaal contract het invoeren van politieke instituties, zoals een volksvertegenwoordiging, die het burgers mogelijk zouden maken om de wetten te maken waaraan zij zich voortaan vrijwillig zouden onderwerpen. Hierdoor zou de legitimiteit van het staatsgezag gegarandeerd zijn.⁸ Vergeleken met wat wij tegenwoordig als individu van de staat verwachten, waren de verwachtingen van deze drie filosofen minimaal: voor hen was het sociaal contract niets meer dan de voorwaarde voor het leven in een samenleving waarin mensen niet werden uitgebuit en onderdrukt.